

УДК 37 (09)

Лілія Олегівна Коробова

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

м. Умань

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОФІЗИЧНОГО І СОЦІАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ ВИХОВАНЦІВ ДИТЯЧОГО БУДИНКУ

Анотація. Діти, які проживають в дитячих будинках, мають ряд проблем в емоційно-вольовій, інтелектуальній, культурній та фізичній сфері, проблеми з розвитком навичок комунікації, у формуванні статевої ідентифікації, що призводить до вагомих порушень у період соціальної адаптації. До того ж можна сказати, що всі ці проблеми є наслідком життя дитини до поміщення її в дитячий будинок (асоціальна сім'я, наслідки депривації, психологічні травми внаслідок фізичних та психічних знущань батьків або їх загибелі). Але з іншого боку, ці проблеми можуть бути обумовлені проживанням таких дітей у дитячому будинку, для якого характерно: дефіцит соціокультурного досвіду, обов'язковий характер спілкування з дорослими та дітьми, малий простір для існування, неможливість вільного вибору діяльності, відсутність моделі сім'ї.

Ключові слова: дитячий будинок, дитина-сирота, дитина позбавлена батьківського піклування, соціалізація, адаптація, розвиток.

Аннотация. Дети, что проживают в детских домах, имеют ряд проблем в эмоционально-волевой, интеллектуальной, культурной и физической сфере, проблемы с развитием навыков коммуникации, формировании половой идентификации, которая приводит к весомым нарушениям в период социальной адаптации. К тому же можно сказать, что все эти проблемы являются следствием жизни ребенка до помещения ее в детский дом (асоциальная семья, последствия депривации, психологические травмы, в результате физических и психических издевательств родителей или их гибели). Но с другой стороны, эти

проблеми можуть бути обусловлені обитанням таких дітей в дитячому домі, для котрого характерно: дефіцит соціокультурного досвіду, обов'язковий характер спілкування з дорослими та дітьми, мале простірство для існування, неможливість вільного вибору діяльності, відсутність моделі сім'ї.

Ключеві слова: *дитячий дім, дитина-сиріт, дитина, позбавлена батьківської турботи, соціалізація, адаптація, розвиток.*

Annotation. *Children, that is lived in child's houses have a row of problems in an emotionally volitional, intellectual, cultural and physical sphere, problems with development of skills of communication, forming of sexual authentication which results in ponderable violations in the period of social adaptation. It is besides possible to say that all these problems are investigation of life of child to the apartment of it in child's house (asocial monogynopaedium, psychological traumas, as a result of psychical mockeries of parents or their death), but de autre part – these problems can be conditioned dwelling of such children in child's house. For this establishment characteristically: small space for existence, impossibility of free choice of activity, absence of model of monogynopaedium.*

Keywords: *child's house, child-orphan, child, deprived paternal anxiety, socialization, adaptation, development.*

В останні роки в Україні все більш гостро постає питання соціалізації та якості освіти дітей-сиріт та дітей, що залишилися без батьківського піклування і “поміщених” в дитячі будинки. Позбавлені досвіду сімейного життя, вони відчують труднощі при адаптації до життя в суспільстві, при створенні власної сім'ї і вихованні дітей. Завдання дитячого будинку, зокрема, його педагогічного колективу заключається в тому, щоб допомогти вихованцю правильно пройти психофізичне і соціальне становлення, а отже, стати в майбутньому повноцінною самодостатньою особистістю.

Окремі аспекти соціального становлення дітей, позбавлених батьківського піклування, розроблялися багатьма вченими. Так, особливості виховання таких дітей в умовах дитячого будинку вивчали Я. Гошовський, Л. Дробот, Б. Кобзар, В. Яковенко; на підставі аналізу психодіагностики і педагогічних досліджень визначалися особистісні якості дітей (М. Аралова, І. Дубровіна, А. Прихожан). Основи підготовленості сучасного випускника дитячого будинку до входження в новий соціум досліджували І. Зверєва, О. Кузьменко, М. Іщенко. Визначення місця дітей і учнівської молоді в соціумі знайшло відображення у працях В. Бочарової, В. Оржеховської та ін.

Особливості психологічного розвитку дітей, які залишилися без батьківського піклування, знайшли своє відображення у працях таких вітчизняних та зарубіжних учених, як Н. Красновоа, М. Буянова, А. Кравченко, І. Дубровіної, А. Андреєвої, А. Шахматової, А. Прихожан, Н. Толстих, С. Мещерякової, М. Лісіної, К. Ушинського, І. Єжов, Дж. Боулбі, К. Флейк-Хобсона, А. Адлера, А. Фрейд та ін.

Метою статті є дослідження особливостей психофізичного і соціального становлення вихованців дитячого будинку.

Відомо, що в дитячому будинку виховуються діти, які позбавлені батьківського піклування, та діти-сироти. Ці дві категорії дітей мають відмінні характерні риси особистості.

Відтак, соціальні сироти, або діти, позбавлені батьківського піклування, вилучені з неблагополучної сім'ї, переживають подвійну травму: з одного боку, це негативний життєвий досвід, з другого – сам факт розриву з сім'єю. Потрапляючи до дитячого будинку, діти відчувають страх і невпевненість, відчувають себе залежними від зовнішніх обставин і незнайомих їм людей. У зв'язку з цим, перший час перебування в дитячому будинку дитина може бути агресивною, пригніченою. Втрата сім'ї, навіть неблагополучної – це серйозна травма, що призводить до порушення фізичного, психічного і емоційного розвитку дитини [9, 13].

Життя дітей в дитячому будинку не може замінити їм досвід сімейного життя. Невпевненість і тривожність таких дітей призводить до різкого зниження емоційного фону, до уникання спілкування. Вони не відчують почуття любові до себе і у них не формуються відчуття особистої значимості, необхідності бути потрібним. Спілкування таких дітей носить поверхневий характер. Втрата емоційності у спілкуванні з однолітками і дорослими, нереалізована потреба в любові, відмова сім'ї – ось головні причини порушення емоційного розвитку дітей-соціальних сиріт [5, 6, 167, 10, 14].

Тепер розглянемо основні риси особистості дітей-сиріт. Формування уявлень про свої можливості породжує у дитини відчуття своєї сили, компетентності, гордості і ефективності [8]. Дослідження дітей, від яких одразу після народження відмовилися батьки (проведені Ю.Ф. Поляковим і К.В. Солоїд), показали, що відставання в розвитку власної ініціативи спостерігається у них вже на першому році життя, і воно напряду пов'язане з якістю об'єктивних стосунків, які складаються у дитини з людиною, що за нею доглядає. У перший рік життя у 81% сиріт спостерігається помірний тип затримки розвитку, для якого характерні зниження ініціативи, бідність ігрових дій з предметами, виражене порушення спілкування, сильне відставання превербального розвитку. Емоційна сфера характеризується підвищеною тривожністю і тривалим збереженням депресивних форм реагування. В мотиваційній сфері спостерігається зниження всіх видів активності, відсутність відповідної віку допитливості, зниження мотивацій до імітаційним діям [11].

В останні роки з'явилося багато робіт, присвячених проблемам дітей, що виховуються в дитячих сирітських установах. Особливості соціально-психологічного розвитку цих дітей визначається не лише травмою розлуки з сім'єю, або дипревацією раннього віку, а і досвідом проживання в дитячому будинку.

На думку М.К. Бардишевської, ступінь адаптації дитини в дитячому будинку залежить від почуття захищеності, що закладене в дитині її

попереднім досвідом життя. Тривога, викликана порушенням цього базисного почуття захищеності, дезорганізує поведінку дитини. А захисні механізми, які інтуїтивно вмикає дитина – примітивні і малоефективні [1].

Виражена дисгармонія структури особистості дітей-сиріт досліджувалася О.Г. Трохішиною. Дана дисгармонія проявляється в недорозвиненості емоційно-вольових і регуляторних компонентів особистості, в неадекватній самооцінці. Поведінка таких дітей у значній мірі залежить від емоційних факторів, а саме, тривожності, збудження, емоційної нестабільності. Визначальним фактором, що призводить до дисгармонії особистості і психічної дезадаптації, О.Г. Трохішина вважає ранню деривацію дитини [12].

Важливою є думка Б.А. Куган про те, що безтурботне «стерильне середовище» дитячого будинку призводить до розвитку у дітей таких якостей як безпорадність, невміння організувати вільний час, відсутність індивідуальних інтересів [7].

Специфіка інтернатної установи, як вважає А.Є. Горбушин, призводить до формування особливого типу особистості. І відрізняється він станом соціально-психологічного відчуження від культури, світу, інших людей і самого себе. Дитина відчуває себе покинутою, нікому не потрібною, чужою для всіх, самотньою. Дитина не розуміє і не приймає цінності, за якими живуть дорослі, відчуває труднощі у спілкуванні. Може проявлятися агресія, дратівливість. І поза сім'єю знизити ці прояви відчуження в інтернатній установі надзвичайно важко [2].

В дослідженні Т.І. Д'яконової показано, що підлітки, які позбавлені батьківського піклування, відстають від своїх однолітків, які виховуються у сім'ях, за рівнем розвитку пізнавальних і адаптаційних можливостей. Найбільше проблем можемо спостерігати у сфері саморегуляції поведінки. Підлітки, що виховуються в дитячих будинках, мають такі характерні риси характеру: настороженість, схильність до почуття провини, скупість емоційних проявів, наявність акцентуацій характеру [4].

Дослідженням цієї ж проблеми займався Ю.Г. Граčov. Він називає параметри, за якими підлітки, вихованці дитячих будинків, відрізняються від однолітків, які мають повноцінне сімейне виховання. Відтак, є суттєві відмінності у сприйнятті дійсності, в уявленні про навколишній світ, у відношенні до сімейного життя, до свого майбутнього. До того ж було визначено, що підліток не засвоює у повній мірі навиків продуктивного спілкування, що в результаті призводить до зайняття ним негативної позиції по відношенню до оточуючих [3].

Не новиною буде і той факт, що діти, вихованці дитячих будинків, виявляють особливу ідентифікацію один з одним. Вони ділять світ на «свій» та «чужий», а людей у ньому на «ми» і «вони». Від так званих «чужих» вони захищаються, проявляючи по відношенню до них ігнорування або агресію. Але в середині своєї групи «ми», діти часто ставляться один до одного грубо та жорстоко. Звісно все це суттєво впливає на соціальну адаптацію.

Т.Т. Бурлакова і В.Б. Ремизов [10] зробили спробу систематизувати проблеми особистісного розвитку вихованців дитячого будинку і виділили шість основних груп проблем:

1. Проблеми інтелектуального розвитку особистості. Це може виражатись у послабленні чи незформованості, недорозвиненості пізнавальних процесів, нестійкості уваги, слабкій пам'яті, слабо розвиненому мисленні і т.п. Причинами низького інтелектуального розвитку можуть бути: порушення нормальної роботи мозку, неправильний навчально-виховний процес (мається на увазі педагогічна занедбаність) і т.д.

Також спостерігається слабо сформована картина світу, підвищена ситуативність, знижений розвиток абстрактно-логічного та вербально-логічного мислення. Однією з причин виникнення інтелектуальних проблем є відсутність нормального «живого» спілкування дітей з дорослими, яке було б адекватним для вихованців дитячих будинків.

2. Проблеми емоційно-вольового розвитку особистості. Найбільші труднощі і відхилення від нормального становлення особистості вихованців

дитячих будинків прослідковуються в емоційно-вольовій сфері. Це проявляється в невпевненості в собі, зниженні самоорганізованості, нецілеспрямованості, неорганізованості, неадекватній самооцінці, у труднощах при спілкуванні з оточуючими, проблеми в налагоджуванні контактів. Результатом може бути підвищена тривожність, емоційне збудження і нестабільність, психологічна втома, неготовність відстоювати себе і боротися з труднощами, підвищена агресивність, недовіра до оточуючих, замкнутість у собі, депресія.

3. Сумісна діяльність і спілкування дітей з однолітками. Дитина, що виховується в дитячому будинку в більшості випадків має труднощі в засвоєнні продуктивного спілкування. Контакти, які вона встановлює з дорослими чи однолітками короткочасні, нервові, поверхневі. Суть у тому, що дитина вимагає уваги і одночасно відкидає її проявляючи холодність або агресію. Вона не вміє показати потребу в любові, не знає як пояснити необхідні їй стосунки. Зазвичай спілкування з однолітками малоемоційне і змістовно бідне. Навіть під час гри часто такі діти сидять окремо і не об'єднуються з іншими учасниками гри.

Потреби дитини в колективі однолітків дитячого будинку часто реалізуються нею за допомогою застосування сили, агресію або через асоціальні форми поведінки. Таке відношення до свого колективу визвано багатьма причинами, але перш за все, нереалізованою потребою в любові.

4. Проблеми статевої ідентифікації вихованців дитячих будинків. Стереотипи жіночої та чоловічої поведінки засвоюються дитиною через досвід спілкування та ідентифікацію з особами своєї статі. Нажаль в дитячих будинках діти ізольовані від цієї орієнтації. Справа в тому, що якщо в сім'ї дитина ідентифікує себе з батьками, родичами, друзями, однолітками, то в умовах дитячого будинку дитина позбавлена такої можливості набувати життєвий досвід і засвоювати суспільні ролі. Єдине, що їй залишається – ідентифікувати себе з однолітками. До того ж, у хлопчиків, вихованців дитячих будинків, часто взагалі немає можливості ідентифікувати себе за

статтю, бо виховательсько-педагогічний колектив у більшості випадків складають одні жінки, і відповідно, хлопчикам немає з кого брати приклад. Діти, що виховуються в дитячих будинках не мають чіткого уявлення про майбутню статеву роль у сім'ї, що призводить до проблем у формуванні статево-рольових нормативних стереотипів поведінки.

5. Проблеми культурного розвитку особистості вихованців. Проблеми культурного розвитку починаються з молодшого шкільного віку. Вони можуть виявлятися у безвідповідальності, знуцанні над молодшими і слабшими, у слабкому почутті емпатії, в нездатності до співчуття та співпереживання. Не поодиноким є випадки крадіжок. А загалом, це відмова або протест проти загальнолюдських правил та норм поведінки, цінностей. У вихованців дитячих будинків свої етичні норми, правила і закони.

Також, не менш важливою є така особливість вихованців дитячих будинків, як неспроможність дитини співвіднести “себе теперішнього ” з “собою в минулому і в майбутньому ”. Індивідуального минулого вони часто не пам'ятають, а майбутнє для них є невідомим.

Культурний розвиток вихованців, хоч і являється однією з найбільш важливих складових розвитку особистості, багато в чому залежить і є наслідком порушення загально-інтелектуального і емоційно-вольового розвитку особистості дитини.

6. Проблеми соціалізації дітей, вихованців дитячих будинків. Так як дитина не має нормального сімейного спілкування з батьками, родичами, друзями, то і образ соціальної ролі створюється на основі зібраної дитиною неточної інформації. Відповідно і формується неправильне уявлення про соціальну роль сироти, яке реалізується протягом всього життя. Тут же проявляється недостатня підготовленість випускників дитячих будинків до процесу соціально-професійної адаптації в суспільстві. У таких дітей спостерігається: незформованість осмисленого життєвого плану, слабка навчальна та професійна підготовка, а також відсутність системи соціальної і психологічної адаптації підлітків після виходу із дитячих будинків у

самостійне життя. Все це є причинами того, що значна частина молодих людей, в минулому вихованців дитячих будинків, пов'язують своє життя зі злочинністю або іншими формами асоціального способу життя.

Діти, що проживають в інтернатних установах, мають ряд проблем в емоційно-вольовій, інтелектуальній, культурній та фізичній сфері, проблеми з розвитком навиків комунікації, формуванні статевої ідентифікації, що призводить до вагомих порушень у період соціальної адаптації. До того ж можна сказати, що всі ці проблеми є наслідком життя дитини до “поміщення” її в дитячий будинок (асоціальна сім'я, наслідки деривації, психологічні травми внаслідок фізичних та психічних знущань батьків або їх загибелі). Проте з іншого боку – ці проблеми можуть бути обумовлені проживанням таких дітей у дитячому будинку, для якого є характерним: дефіцит соціокультурного досвіду, обов'язковий характер спілкування з дорослими та дітьми, малий простір для існування, неможливість вільного вибору діяльності, відсутність моделі сім'ї.

Аналіз даних наукових досліджень щодо психофізичного і соціального розвитку особистості дитини, вихованця дитячого будинку, дозволив нам зробити висновок, що найкращим шляхом вирішення всіх означених вище проблем є поміщення такої дитини у сім'ю. Адже всі сили виховательсько-педагогічного колективу дитячого будинку спрямовані на те, щоб виховати повноцінну всебічно розвинену особистість, підготовлену до життя в сучасному суспільстві. Але досягти цієї мети в сирітській установі неможливо, насамперед – через відсутність сімейної любові і тепла.

В контексті зазначеного вище подальшого розвитку потребує дослідження інших важливих аспектів даної проблеми. Зокрема, особливостей підготовки соціальних працівників, вихователів, психологів та педагогів до роботи в дитячих будинках; використання інтерактивних способів навчання вихованців сирітських установ; історії заснування та розвитку дитячих будинків в Україні з метою врахування помилок минулого й використання кращого досвіду і т.п.

Література

1. Бардышевская М.К. Компенсаторные формы поведения детей 3-6 лет, воспитывающихся в условиях детского дома: дис. канд. псих. наук: 13.00.05/ Бардышевская М.К. - М., 1995. – 260 с.
2. Горбушин А.Е. Преодоление социально-психологической отчуждённости воспитанников школы-интерната: дис. канд. пед. наук: 13.00.01/ Горбушин А.Е. - М., 1993. – 220 с.
3. Грачёв Ю. Г. Социальная адаптация воспитанников школ-интернатов во внешкольных объединениях: дис. канд. пед. наук: 13.00.01/ Грачёв Ю. Г. - М., 1999. – 180 с.
4. Дьяконова. Т.И. Особенности характера и познавательных способностей подростков — воспитанников детских домов: дис. канд. псих. наук: 13.00.05/ Дьяконова. Т.И. - СПб., 2000. – 240 с.
5. Загвязинский В.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. М., 2001.
6. Замятина Л.Р. История зарождения патронатного движения в Железногорске. // Детский дом № 24 (3'2007) – 49 с.
7. Куган Б.А. Управление социально-трудовой адаптацией воспитанников детских домов: дис. канд. пед. наук: 13.00.01/ Куган Б.А., - Челябинск., 1996. – 190 с.
8. Лисина М.И. Влияние отношений с близкими взрослыми на развитие ребенка раннего возраста // Вопр. психол. 1961. № 3. С. 117-124.
9. Раттер М. Помощь трудным детям. / Пер. с англ. Е. Алексеевой, С. Нуровой. М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1995. – 432с.
10. Ремизов В.Б., Бурлакова Т.Т. Материалы XXV конференции по педагогике ненасилия. СПб., 2004.
11. Солоед К. В. Психическое развитие младенцев в условиях социальной депривации: дис. канд. псих. наук: 13.00.05/ Солоед К. В. - М.,

1997. – 210 с.

12. Трошихина Е.Г. Влияние ранней социальной депривации на развитие личности и психическую адаптацию детей с интеллектуальной недостаточностью: дис. канд. псих. наук: 13.00.05/ Трошихина Е.Г. - СПб., 1997. – 230 с.

13. Шипицина Л.М., Иванов Е.С., Виноградова А.Д. и др. Развитие личности ребёнка в условиях материнской депривации. / Под общ. ред. Л.М. Шипицыной. СПб., – 160с.

14. Ярулов А. А. Коррекция негативной психической напряжённости детей дошкольного и младшего школьного возраста в условиях детского дома: дис. канд. псих. наук: 13.00.05/ Ярулов А. А. - М., 1996. – 195 с.